

ATHENÆUM

ÚJ FOLYAM. I. KÖTET

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL KIADJA

A
MAGYAR FILOZÓFIAI TÁRSASÁG

9. sz. 1.
SZERKESZTI

ALEXANDER BERNÁI

Digitized by Google

Original from
NEW YORK PUBLIC LIBRARY

A CORRELATIVITAS ELVE.

Irta PAULER ÁKOS.

1. A filozófiai gondolkodás legkülönbözőbb korszakai-ban is találkozunk egy ősrégi, már a görög gondolkodás által megközelített, de tudtommal teljes öntudatossággal még ki nem mondott meggyőződéssel, hogy t. i. semmiféle téren sem állhat fenn relativum absolutum nélkül. E tételt a *correlativitas elvének* fogjuk nevezni s legáltalánosabb formában úgy tartjuk kifejezhetőnek, hogy «relativum» és «absolutum» minden téren egymás nélkül meg nem álló correlativ dolgok.

2. Bármily kevés bizonyosat is tudunk Sokrates gondolkodásáról, annyi bizonyosnak látszik, hogy a szofisták elleni küzdelmében főleg arra törekedett, hogy azok teljes relativizmusát ad absurdum vezesse s így önmagukkal való ellenmondásra kényszerítse ellenfeleit. Úgy látszik azt tanítja, hogy a relativizmus sem állhat fenn oly ismeretek nélkül, melyek nemcsak relative, de már absolute igazak. Mert ha azt állítjuk, hogy minden megismerésünk csak relativ, mert mindennek mértéke az ember, akkor legalább azon állításunkat, hogy minden megismerés relativ s hogy mindennek mértéke ép az ember és nem más élőlény — már absolute igaz megállapításnak vesszük. Mintha Sokrates azt ismerte volna fel, hogy a bizonytalanságnak, a kételynek sőt a valószínűségnek fogalmai sem lehetnek érvényesek oly fogalmak érvénye nélkül, melyek már nem bizonytalan, kétes és csak valószínű érvényűek. Az a belátás dereng Sokrates gondolkodásában, hogy midőn valamit kétesnek, csak valószínűnek vagy bizonytalannak mondunk, már igaz, vagyis helyes és logikus ítéletet akarunk kimondani. Igaznak és logikusnak állítani valamely ítéletet pedig annyit tesz, mint végül oly belátásokra építeni, amelyek már nem vonhatók kétségbe, mert minden kétely már felteszi érvényüket. Bár a még differenciálatlan fogalmak kódén keresztül, de

Sokrates — úgy látszik — felismeri a correlativitas elvének *logikai aspectusát*, midőn észreveszi, hogy a relativ igazság fogalmában bennrejlík az abszolút igazság fogalma, mely nélkül az előbbi sem állhat fenn.

3. Ugyanezén elv *ontologiai aspectusát* pillantja meg Platon, kinek filozófiája sok tekintetben nem is egyéb, mint ennek a principiumnak az alkalmazása. Az érzéki világ változó, mulandó, tökéletlen és egyes dolgokból áll. E jelzők mind azt jelentik, hogy az érzéki világ tárgyai mindnyájan valami tőlük különbözőtől függnek, tehát relativak. Ebből kiindulva Platon már most úgy okoskodik, hogy tehát kell léteznie egy változatlan, örökkévaló, tökéletes egyetemességekben álló világnak, amelytől az érzéki világ függ, amelynek az érzéki világ csak homályos tükörképe. Az eszmék világa az abszolút létező, mely lehetővé teszi a relativ érzéki világot. Az érzéki realitások, e relativ, feltételezett valóságok abszolút correlatumai a platoi ideák, melyek megértésének titka, hogy bennök nem szisztematikusan kidolgozott és szabatos fogalmakat, hanem még részben költői kódön át való intuiciókat látnak: oly sejtelmeket, melyeket Platon még nem tudott pontos és öntudatos fogalmakba öltöztetni.

4. Ugyancsak a correlativitas elvének pontosabb kifejtése és alkalmazása alkotja *Aristoteles* filozófiájának is alapját. Ennek egész lényegét az a tétel jellemzi legjobban, hogy *ἀνάγκη στήναι* «meg kell állani» minden magyarázatban egy ponton, «mert nem lehet a végtelenségig visszamenni bizonyításainkban s a principiumok keresésében». Ez *logikai* téren azt teszi, hogy minden állítás igazsága végül oly alaptételekben gyökerezik, melyek már *önmagukban* bizonyosak vagyis evidensek, mert enélkül magát a bizonytalanságot sem lehetne kifejezni egész bizonyossággal: ezért minden tudomány végül az észelvben gyökerezik, tehát az észben, mely «igazabb, mint a tudomány». Ezért jut *Aristoteles* a logikai alapelv formális fogalmáig, bár a logikai alapelvek közül csak az egyiket pillantja meg: az azonosság elvét, azt is csak negativ formájában, mint principium contradictionist. *Metafizikai* téren *Aristoteles*nél a correlativitas

elvének követése abban áll, hogy kiemeli, miszerint nincs változás (mozgás) valami nélkül, ami nem változik (nem mozog), vagyis a változás fogalmának csak úgy lehet érvénye, ha van valami absolutum, melyhez mint absolute változatlanhoz viszonyítva mondjuk a változót változónak. *Ethikai* téren pedig ugyanezen belátás annak a felismerésére vezet Aristotelesnél, hogy relativ jóság nem lehetséges legfőbb (abszolút) jóság nélkül, mert a változó és feltételes jóság fogalma felteszi a változatlan és feltétlen jóság fogalmát, különben nincs dolog, melyhez viszonyítva mondjuk némely esetben a jót csak feltételesnek. Ebből folyólag a cselekvés céljai is feltesznek egy végső célt, amelynek végül minden cselekvés szolgálatában áll.

A végső absolutum, mely Aristotelesnél minden téren a relativumnak correlatuma, végelemzésben az *istenség*. Ez istenség, mint a «világ»-nak nevezett relativum abszolút correlatuma kell, hogy minden téren *különbözzék* a relativumtól vagyis a világtól, s ez a belátás alapja Aristoteles dualizmusának, illetőleg theizmusának szemben az eleaták monizmusával. Az istenség, mint absolutum *abszolút ész* viszonyítva az emberi szellem relativ észnyilvánulataihoz s ennyiben mintegy hordozója a végső *ἀρχή*-knek, melyeknek mint végső principiumoknak felismerésén nyugszik minden megismerés. Ez az absolutum a végső abszolút nyugvó és változatlan szemben a változóval és mulandóval s ennyiben *lehetővé* teszi, hogy egyáltalában létezhesek változás, keletkezés és elmúlás, tehát mint ilyen *első mozgatója* a világfolyamatnak. Végül az istenség a legfőbb tökély és boldogság, az abszolút jóság megvalósulása, mely mint minden lény vágyódásának végső célpontja nyújtja azt a mértéket, melyhez viszonyítva a mulandó dolgok csak relative jók. Mint minden lény vágyódásának végső tárgya a világot megindítja a legfőbb jóra való törekvésben s ezért Aristoteles metafizikájának végső tanítása az, hogy az istenség a világot úgy mozgatja, mint «a szeretett azt, aki szereti» — *τινὲς δὲ ὡς ἐρώμενον*. Tehát mint minden szeretet végső tárgya mozgatja, mintegy maga felé vonzza a mindenséget: minden lény oly virág, mely

a mozdulatlan sötétségből az istenség napfénye felé törekszik.

5. Ily módon a correlativitas elvének felismerése Aristotelesnél az *istenbizonyíték* gondolatában csucsosodik, mely valójában a peripatetikus bölcselet legbensőbb magva. És viszont: minden istenbizonyíték lényege a correlativitas elvének olyatén alkalmazása, mely a relativ és mulandó érzéki világgal szemben valamiféle abszolút és örökkévaló realitást vesz fel, mint az előbbi correlatumát. Hogy ez ontologiai abszolutumot a különböző filozófai rendszerek mily néven könyvelik el, szempontunkból mellékes.

Az ontologiai relativum abszolút correlatumát *Spinoza* szubstanciának, *Kant* magánvalónak, *Fichte* Énnak, *Schelling* Absolutumnak, *Hegel* abszolút ideának, *Schopenhauer* akaratnak, *Herbert Spencer* Ismeretlennek, a materializmus anyagnak, az energetizmus energiának nevezi. Bennünket e tanulmányban csak a correlativitas elvének jelentése, hordereje és érvényességének végső alapja érdekel s így távol áll tőlünk, hogy a principium metafizikai alkalmazásának problémáját e helyt érdemlegesen tárgyalni akarnók. Az elvünkre vonatkozó kérdések közül csak a három legáltalánosabb fog bennünket e tanulmány keretében foglalkoztatni. Az egyik annak a megállapítása, hogy a correlativitas elvének mi a jelentése megismerésünk különböző tárgyköreire nézve, a másik, hogy ha összes ismereti tárgyainkat egységben tekintjük, mi az a végső abszolútum, melynek felvételét elvünk szükségesnek mutatja. És végül, hogy principiumunk érvénye min alapszik: már önmagában is evidens tételt fejez-e ki, vagy pedig egy nálánál elemibb alapprincipiumra vezethető-e vissza? Lássuk e problémákat egyenként.

6. Megismerésünk tárgyait, mint ezt más helyütt már volt alkalmunk tüzetesen kifejtteni, három nagy osztályba sorolhatjuk, amennyiben megismerhetünk bizonyos *principiumokat*, továbbá *mathematikai szintéziseket* és végül *létező dolgokat*.

7. *Principiumoknak* nevezzük azon igazságokat, amelyek érvénnyel bírnak minden lehető tárgyra; ilyenek a logikai

elvek. E principiumokat külön ismerettárgynak kell tekintenünk ép azon jellegüknél fogva, hogy egyetemes módon és a priori vonatkoznak minden lehető tárgyra. Már a középkorban észrevették, hogy az u. n. transcendentiaák, aminők skolasztikus felfogás szerint az «unum, verum et bonum» specifikus ismereti tárgyak, az újkor bölcseletében pedig *Kant* figyelmeztet erre, midőn megalkotja a «transcendentalis megismerés» és ennek megfelelőleg a «transcendentalis módszer» fogalmát. A principiumok körében a correlativitas elve oly formát ölt, hogy bármely igazság végül oly *alapigazságok* érvényét teszi fel, amelyek mint tételek már önmagukban bizonyosak és evidensek. A relativum itt bármely igazság (igaz tétel), melynek érvénye egy másik, őt logikailag megelőző tételtől függ; az absolutumot pedig, mint e relativumok szükségképi correlatumát azon végső alapelvek képviselik, melyek érvényük alapját egyedül önmagukban birják, tehát nem függenek más tételektől s így absolutumot képviselnek az igaz tételek világában. És valóban: a közelebbi megfontolás csak igazolhatja amaz aristoletikus belátást, hogy «ismereteink megalapozásában nem lehet a végtelenig visszamenni», mert hiszen az ellenkező álláspont önmagának mond ellen. Ha ugyanis el is fogadjuk, hogy ismereteink megalapozásában a végtelenig kell visszamennünk, vagyis — ami ezzel egyértelmű — ha azt valljuk, hogy sehol sem találunk oly tételre, mely már egyedül önmagánál fogva bizonyos, akkor már avval, *hogy* elismertük, miszerint teljesen bizonyos, hogy nincs már önmagában bizonyos tétel, elismertünk oly tételt, mely igenis már önmagában teljesen bizonyos. Mert ha azt állítjuk, hogy bizonyos, miszerint nincs már önmagában teljesen bizonyos tétel, akkor e tételt *igaznak* mondjuk. Ámde valamely tételt igaznak állítani annyit tesz, mint azt logikusnak vagyis végelemzésben bizonyos végső logikai alapelvekből igazolhatónak mondani. Mert a logikai elvek s az ezeken épülő logikai szabályok elveszítenék minden bizonyosságukat, ha nem gyökereznének végül oly principiumokban, aminő pl. az azonosság elve, mely már tovább nem igazolható, mert hiszen minden iga-

zolás logikai művelet, mely *felteszi* az azonosság elvének érvényét, különben nem vallhatná, hogy ép ő fejez ki igazságot, nem az ellenkező álláspont. A logicitas vagyis az igazság fogalma tehát feltesz oly alapelveket, melyek már önmagukban bizonyosak, evidensek, tovább már nem igazolhatók, vagyis feltesz a correlativitas elvénél fogva abszolút principiumokat.

8. A *mathematikai szintézisek* megismerésének körében a correlativitas elve abban nyilvánul meg, hogy minden matematikai tétel végelemzésben már önmagában evidens alapbelátásokban gyökerezik. A geometriában ezeket *axiomáknak* nevezzük, az arithmetikában pedig az axiomatikus elemi belátásokat az egyszerű természetes számsor struktúrája tartalmazza. A matematikában az elemi, már tovább nem igazolható tételek képviselik az absolutumot mindazon math. tételekkel, mint relativummal szemben, amely tételek bizonyosságuk alapját végelemzésben ez alapbelátásokban birják.

9. A *létező dolgok* körében a correlativitas elve szintén odavezet, hogy abszolút létezőt vagy létezőket nyomozunk, melyek előfeltételei minden relativ valóságnak. Két metafizikai conceptio születik meg ebből mindenekelőtt: a *szubstancia* és az *akcidencia* fogalma. A tapasztalatunkban felmerülő létezők körében ugyanis mindenekelőtt a realitások két nagy osztályát különböztetjük meg: az egyikbe azok a létezők tartoznak, amelyeknek önálló létük van, a másikba azok, amelyek csak más létezőkkel kapcsolatban léteznek. Az előbbieket szubstanciáknak nevezzük; ilyenek: egy emberi individuum, egy épület, a toll, mellyel írok stb. Az utóbbiak az akcidenciák, aminők a tulajdonságok, a képességek, a relációk, amelyek csak mint valami szubstanciának tulajdonságai és képességei, illetőleg mint már meglevő szubstanciák relációi létezhetnek, de önálló realitással nem bírnak. Az aristotelesi metafizika e klasszikus distinkciója azonban nem biztosít még arról, hogy evvel elértük a correlativitas elve ontologiai koncepciójának végső megformulázását. Maga Aristoteles sem elégszik meg avval, hogy az egyes szubstanciá-

kat mint absolutumokat megjelölje az akcidenziákkal, mint relativumokkal szemben; ő maga is — mint láttuk — az egyes szubstanciákon felül keres még absolutumot a létezők világában. Nem kutatjuk e tanulmány keretében, vajjon joggal teszi ezt úgy ő, mint mindazon bölcselek, kiket a correlativitas elve tovább hajt a transcendens világba az abszolút létező vagy létezők keresésében. Mert hiszen annak eldöntésében, hogy a correlativitas elvének végső ontológiai formája mit jelent — mint alább látni fogjuk — teljesen közömbös, vajjon a végső ontológiai absolutumot immanensnek vagy transcendensnek tartjuk-e. Mert egy dolog bizonyos s ép ennek igazolására vállalkozunk a következőkben: hogy a végső abszolút jellegű *præsuppositio*, melyre minden létező rászorul, legyen e létező bármi is a szó ontológiai értelmében — egy nem ontológiai mozzanat: az igazság abszolút érvényessége. Ennek folytán állítjuk, hogy a correlativitas elvének a létező dolgokra való alkalmazása kivezet a lét világából, vagyis az ontológiából s a tiszta logika közelében mutatja ki a végső absolutumot, mely minden egyéb relativumnak abszolút correlatuma.

10. E célból Aristoteles azon tételéből kell kiindulnunk, hogy «mindennek annyi része van a létezésben, amennyi része az igazságban van» — *ἕκαστον ὡς ἔχει τοῦ εἶναι οὕτως καὶ τῆς ἀληθείας* (Metaph. II. 1. p. 993. b 31). Ez azt teszi, hogy ha valami létezik, akkor annak megfelel azon tétel igazsága, *hogy* az létezik. Vagyis: ha valami létezik, *igaz*, hogy az létezik; ha valami változik, *igaz*, hogy az változik; ha valami keletkezik és elmúlik, *igaz*, hogy az keletkezik és elmúlik. Létezés és igazság tehát párhuzamosak: minden létezésnek s a létezés minden változásának megfelel valamely igazság — de megfordítva nem mondható, hogy minden igazságnak megfelel létezés. Még pedig azért nem, mert az igazságok köre tágabb mint a létezés köre: vagyis vannak (érvényesek) oly igazságok, amelyek nem létezőkre vonatkoznak, mint pl. a matematikai igazságok, s vannak oly igazságok is, amelyek *nemcsak* létezőkre érvényesek, aminők pl. az azonosság elve. Ez okból nem

osztjuk azok nézetét, kik az érvényességet a lény formájával azonosítják.

Két mozzanatot kell kiemelnünk a minden létezésnek megfelelő igazság természetére vonatkozólag. Az egyik, hogy az igazság nem merőben szubjektív mozzanat, amely nézetre korunk pszichologizmusa hajlik, továbbá, hogy az igazság időtlen, tehát változatlan még abban az esetben is, ha valami változásnak, keletkezésnek és elmúlásnak igazságát is fejezi ki.

11. Az igazság, mely megfelel a létezésnek s avval párhuzamos, nemcsak merőben szubjektív gondolati megállapítást jelent, vagyis nem lehet a létezésnek megfelelő igazság fennállási módjának nehéz problémáját akként megoldani, hogy «objective csak a létező világ létezik, míg a neki megfelelő igazság csak a megismerő alany tudatának pszichikai tartalma». Nem fogadhatjuk el e megoldást, mert már az «alany» s a «pszichikai tartalom» fogalma *felteszi* azt, hogy az alany s e tartalom fogalmai helyesek, tehát *igazak* s ugyancsak *igazak* a róluk mondott ítéletek is. Az alany fogalma, mint minden fogalom tehát már *felteszi* az igazság fogalmát, melyet tehát circulus vitiosus volna érvényében vagyis fennállásában ettől az alanytól, illetőleg ez alany ismerési aktusaitól függővé tenni, már pedig ezt teszi a pszichologizmus, midőn az igazság fennállását az emberi alany pszichikai életéhez köti. Az igazság tehát általában s így azon igazságok összessége is, mely a létezésnek megfelel, fennállásában nem a megismerő subjectumtól függ, hanem érvényében már előfeltétele a megismerő subjectumnak is.

Ámde vigyáznunk kell a terminológiával: ugyanezen okból a létezésnek megfelelő igazság voltaképen *objektívnek* sem mondható. Mert amit az imént a subjectumról mondtunk, áll az objektív létezőre is, hogy t. i. fogalma már *felteszi* az igazság fennállását. Mert hiszen minden dolog azáltal létezik, hogy «részre van az igazságban» vagyis hogy igaz, hogy létezik. Az igazságot tehát, melyet úgy a subjectum mint az objectum, mint létező, érvényében feltesz, nem lehet azután circulus vitiosus nélkül akár a subjectum,

akár az objectum létezésétől függővé tenni. Az igazság érvényében nyilván *előfeltétele* minden létezésnek s így *felette* áll azon dualizmusnak, mely a létező világon *belül* subjectumot és objectumot létesít.

12. Már ebből a körülményből magából is következik a létnek megfelelő igazság második jellemző mozzanata: az időtlenség. Mert ha az igazság előfeltétele a létnek, akkor előfeltétele a lét minden specifikus határozmányának is. Ámde minden létező időben van s így az igazság előfeltétele lévén az idő fogalmának is, ő maga nem lehet időben. De különben is: az igazság fennállásának módja: az *érvényesség* épúgy mást jelent, mint a *létezés*, mint ahogy a kör mást jelent, mint a háromszög.

Az igazság ez időtlensége azt teszi, hogy ami igaz, az igaz volt mindig és igaz is lesz mindig, függetlenül attól, hogy azt valaki elismeri-e vagy sem, sőt függetlenül attól is, hogy azon tárgy, amelyre az igazság vonatkozik, meg-e szűnik létezni. Ámde e ponton rögtön felmerülnek mindazon nehézségek, melyek *Szent Ágostontól* kezdve, ki az igazság időtlenségét először pillantotta meg egész tisztaságában, állandóan foglalkoztatják a gondolkodókat, ha az újkoriakat nem is annyira, mint a középkoriakat. Ha ugyanis az igazság megmarad, ha azon ténycsoport pl. történeti esemény, melyet kifejez, el is múlik, akkor e történeti esemény igaz volt akkor is, midőn még meg sem történt. Mert hiszen az időtlenség a «jelen», «múlt» és «jövő» fogalmainak az eliminálódását jelenti. De ha a változó dolog igazsága változatlan, akkor éles határvonal emelkedik az igazság és a lét világa között s ez esetben a platói dualizmusba sodródunk s annak minden nehézsége feltorlódik előttünk.

Szerencsére, ha közelebbről szemügyre vesszük a mulandó dolgokra vonatkozó igazság fogalmát, a nehézség nem oly nagy, ahogy az első pillanatra látszik. A helyes szempontot a következő körülmény adja meg. Minden, ami valamikor be fog következni a létező világban, okaiban már most megvan s meg volt mindig. Mert hiszen minden, ami van és történik, szükségképen létezik és történik, s így egy minden-

tudó elme mindazt, ami valaha be fog következni, a múlt bármely pillanatában, illetőleg a jelenben teljességgel előre látná. Az a körülmény tehát, hogy mi bizonyos dolgokat és eseményeket *még nem* meglevőknek, illetőleg még *nem bekövetkezetteknek* látunk, tudásunk korlátoltságának következménye. Ugyanennek folyománya tehát az is, hogy bizonyos tételekről, pl. a jövő eseményekre vonatkozó megállapításokról azt mondjuk, hogy azok *még nem igazak*, holott ha ismereteink köre tágabb volna, minden bekövetkezendő eseményt *már most* igaznak mondhatnánk. Épen így vagyunk a lények és események elmúlásával is. Itt is voltaképpen úgy áll a dolog, hogy semmi sem múlik el teljesen, mert hatásai-ban minden mindig megmarad s így e ponton is megismerésünk korlátoltságának következménye, hogy oly tételekről beszélünk, melyek *már nem* igazak. Az, hogy a valóságot múlt, jelen és jövőben lepergőnek látjuk, tehát megismerésünk korlátoltságából folyik: az időbeliség maga is már ennek következménye. A létező világban végbemenő változásoknak megfelelő igazság is tehát objective tekintve, kívül áll az időn: nem keletkezett és nem fog eltűnni soha. A «mulandó» dolgokra vonatkozó igazság tehát nem mulandó: az ellenkező látszat csak onnan keletkezett, hogy magának a valóságnak mulandóságát vettük fel ép ama látszat alapján, melyet megismerésünk korlátoltsága idéz fel.

13. Bátran kimondhatjuk tehát a 10. §-ban jelzett tételt, mely szerint az igazság fennállása előfeltétele a létezésnek. Vagyis más szóval: a létezéssel párhuzamos igazságok körében kell keresnünk azon végső absolutumot, mely a létező világnak is előfeltétele. Mert ime kétségtelen, hogy a *létező világ maga relativum*, mert feltesz valamit, ami nélkül *igazán* létező sem lehetne. Csakhogy e valami nem ontologiai mozzanat, hanem *értényességi* momentum: *értényes igazságrendszer*. Nem lehet e végső absolutum, amit a létező világ előre feltesz, valami létező dolog, valami entitas: mert minden entitas létezése *igaz* s így bármennyi és bármily jellegű entitást is iktatunk empirikus világunk előfeltevései közé.

végül sem juthatunk ily módon végső, egyedül önmagán nyugvó, más mozzanatot már nem feltevő absolutumra, mert már a *létezés fogalmából* folyik, hogy az felteszi az igazság fennállását. Ezért semmiféle abszolút lény fogalmában sem találhatjuk meg a végső absolutumot, bármily tulajdonságokkal is ruházzuk fel azt. Az abszolút lény *fölött* áll mindig az igazság érvényessége, mint a lény létezésének igazsága. Ha az absolutumot isteni szellemnek is gondoljuk, ez is felteszi az igazság fennállását, mint ezt helyesen látták azon középkori bölcselek, kik az igazságot magát úgy fogták fel, mint amelyet nem az istenség teremt s így nem is változtathat meg önkényüleg, hanem ő maga is alkalmazkodik az örök igazsághoz s annak törvényeihez. Ép ezért az igazság időtlenségét és érvényességét nem lehet az isteneszmére építeni, mint ezt *Szent Ágoston* óta oly gyakran megkísérelték, mert hiszen az istenfogalom is már *felteszi* az igazság fennállását, mint bármely más létező s így az isteneszméből nem lehet az igazság fennállását igazolni és levezetni, hacsak a petitio principii hibájába nem akarunk esni.

A végső absolutum tehát, melyet a correlativitas elvének vezérlete alatt felfedezünk a létezők világára nézve, az igazságok örök, vagyis időtlen rendszere. Ennyiben Platon helyesen látott: egy, a valóságtól különböző változatlan mozzanat nélkül magát a változó világot sem érthetjük meg, mert hiszen a változást kifejező ítéleteink sem lehetnek valóban igazak, ha nincs örök és változatlan igazság. De nemcsak a valóságnak előfeltétele a változatlan igazságrendszer: minden ítélet, vonatkozzék bármely tárgykörre is, feltesz végül már változatlan, abszolút igazságokat, vagyis a létező ismereti tárgyaink közül nemcsak a valóságnak, de a matematikai tárgyakra vonatkozó ítéleteknek is előfeltétele bizonyos változatlan igazságok fennállása s ugyanez áll természetesen a principiumokra is. Kiderül tehát végül, hogy az igazságok rendszerének fennállása a végső praesuppositio, tehát a végső absolutum, melynek fennállását a correlativitas elve vasszükségességgel posztulálja. Ez a belátás dereng még differenciálatlanul a platonizmusban,

az aristotelesi ἀρχή fogalmában, *Szent Ágoston* theológiai igazságfogalmában, *Aquinoi Szent Tamás* örök isteni eszméiben, *Descartes* velünk született igazságaiban, *Spinoza* örök lex naturæ-jében, *Leibnitz* verité de raison-jában, *Kant* koncepciójában a tiszta észről, mint az a priori mozzanatok forrásáról s *Bolzano* tanában a «Satz an sich»-ről. E gondolatrendszerekben mindenütt a correlativitas elvének felismerése iparkodik magának utat törni s meg is sejtik a végső álláspontot, melyre a minden relativumhoz absolutumot kereső filozófiai spekuláció végül el is jut.

14. Az előzőekben állandóan «az igazságok rendszeréről» szólottunk, mint minden relativum végső abszolút correlatumáról. Szándékosan használtuk ily differenciálatlanul az «igazság» fogalmát, nehogy a problémát eleinte túlságosan komplikáljuk. Most azonban elérkezett az ideje annak, hogy az igazságok rendszerében kijelöljük azon igazságokat, amelyekre eminenter gondolnunk kell, midőn a végső absolutumról szólnunk.

Az érvényes igazságok két nagy csoportra oszthatók. Az egyikbe azok tartoznak, amelyeket *függőeknek* nevezhetünk, mert érvényük alapját egy tőlük különböző igazságban vagy igazságokban birják, a másik csoportba pedig a *független* igazságok tartoznak, melyek érvényének alapja egyedül önmagukban van. Minden igazság végelemzésben felteszi azon egyetemes igazságok érvényét, amelyek már minden lehető igazság formális határozmányait fejezik ki. Vagyis minden igazság felteszi végül a *logikai alapelvek* érvényét, s így a principiumokban pillantjuk meg a végső absolutumot, a keresett *ἐσχατον κατ'αὐτό*-t, mely minden lehető relativumnak végső abszolút correlatuma.

Ezekben a végső, már önmagukban evidens logikai alapelvekben kell magának a correlativitas elvének gyökerét is megtalálnunk, mert hiszen minden «magától értetődő egyetemes igazság» nem lehet egyéb, mint valamely logikai alapelvnek változata, lévén a «logikai alapelv» fogalmánál fogva a már «magától értetődő egyetemes igazság». «A logikai alapelvek elméletéhez» című akadémiai értekezésünkben *három* logikai

alapelveit véltünk kimutathatónak: az azonosság elvét (principium identitatis), az összefüggés elvét (principium cohærentiæ) s az osztályozás elvét (principium classificationis). Jelen tanulmányunk utolsó feladata, hogy a correlativitas elvének gyökerét e három principium valamelyikében kimutassuk.

15. Az első logikai alapelv: az azonosság elve szerint «minden dolog azonos önmagával». E tétel közvetlenül nem hozható összefüggésbe a correlativitas elvével, mert míg ez utóbbiban *két különböző dolog* hozatik egymással relációba, addig az azonosság elvében minden dolog *önmagával* lép viszonyba. De nem hozható a második logikai alapelv sem összefüggésbe a correlativitas elvével. Mert az előbbi szerint «minden dolog összefügg minden más dologgal» (miközben természetesen az «összefüggést» a legáltalánosabb értelemben vesszük, amidőn a különbség és hasonlóság is összefüggésnek vétetik), ámde a correlativitas elve nemcsak általában való összefüggést, hanem sajátosan a relativum és absolutum közötti szükségképi összefüggést fejezi ki. Az absolutum és a relativum közti viszonyra való célzást egyedül a harmadik logikai alapelv: a principium classificationis tartalmaz. Ez elv ugyanis azt mondja, hogy «minden dolog osztályozható». Époly evidens tételt fejez ki ez elv, mint a két előbbi principium. Mert hiszen ha valaki ez elv érvényét kétségbevonja, azt állítván, hogy nem minden dolog osztályozható, az máris a dolgokat két osztályba osztaná: osztályozható és nem osztályozható dolgok osztályába, tehát tagadásával már elismerné azt, amit tagadott. A principium classificationisban tehát az «osztály» és a «dolog» fogalmai correlativak. A legegyetemesebb osztály az, aminek minden lehető dolog alá van rendelve: ami tehát, mint osztály, præsuppositiója minden lehető dolognak. E legegyetemesebb osztály nyilván egyúttal abszolút jellegű, amennyiben minden lehető dolog előfeltétele, anélkül, hogy ő maga már más osztályt, illetőleg dolgot tenne fel. Oly legegyetemesebb osztályt, melynek minden lehető dolog alá van rendelve, a *logikai alapelv* képvisel, illetőleg a három

logikai alapelv mindegyike ily végső osztálynak tekinthető. Az azonosság elve ugyanis «az önmagukkal azonos dolgok», az összefüggés elve «az egymással összefüggő dolgok», az osztályozás elve pedig «az osztályozható dolgok» classisát írja körül. A logikai alapelvek érvénye pedig ép azt teszi, hogy minden lehető dolog e három osztály mindegyikébe tartozik. A végső absolutum tehát az igazságok azon rendszere, melyet a három logikai alapelv kifejez: ez az, amit minden lehető dolog érvényében feltesz. Nyilvánvaló tehát, hogy maga a correlativitas elve sem egyéb végelemzésben, mint a principium classificationis egy formája: innen van, hogy a correlativitas elvének elemzése az ismereti tárgyak bármely osztályára nézve is végül arra az eredményre vezet, hogy a végső absolutum minden dologra nézve a logikai alapelvekben kifejezett elemi igazságok rendszere.

